

FİRDEVSÎ ŞEHNÂMESİ KAHRAMANLARINDAN RÜSTEM'İN DEVLERLE MÜCADELE SAHNELERİNİN İKONOĞRAFİSİ

Neslihan KONYALI¹

ÖZET

İran tarihi ve edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan Firdevsî *Şehnâme*'nde adı geçen kahramanlardan biri de Zaloğlu Rüstem'dir. Rüstem, yardımseverliği, cesareti ve gösterdiği kahramanlığıyla, mitolojik bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. *Şehnâme* metninde, Rüstem'in doğumundan ölümüne kadar, birçok efsâne yer almaktadır. Adı geçen bu efsâneler arasında, Rüstem'in beyaz fili öldürmesi, ejderhayı öldürmesi, cadılar ile mücadelesi, devler (Erjeng, Akdev, Ekvan (Akvan) Dev) ile mücadelesi, Efrâsiyâb, İsfendiyar, Şeğad ile mücadeleleri gibi kahramanlıkları yer almaktadır. Bu makalede, Rüstem'in efsâneleri arasında yer alan, devlerle olan mücadelesi konu olarak seçilmiş ve bu mücadele sahnelerinin ikonografik çözümü çeşitli koleksiyonlarda bulunan örnekler ile incelenerek, metin-resim bağlantısı, hikâyenin betimlendiği an ile ikonografik değişimi irdelenmiştir. Seçilen bu örnekler; en erken 14.yüzyıl, en geç ise 17.yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu yüzyıllar arasında hazırlanan resimli Firdevsî *Şehnâmeleri*'nde en az tasvir edilen Erjeng Dev olurken en fazla tasviri yapılan ise Akdev ve Ekvan Dev'dir. Ayrıca, *Şehnâme* metninde tespit edilen devlerle mücadelenin canlandırıldığı sahneler incelenirken, *Şehnâme*'de geçen olay sırası göz önüne alınarak, her bir hikâye kendi içinde kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Firdevsî Şehnâme, Zaloğlu Rüstem, Mitoloji, Tasvir, İkonografi.

ICONOGRAPHY of RUSTAM'S FIGHT AGAINST GIANTS, ONE of the HEROES of FERDOWSI SHAHNAMEH

ABSTRACT

One of the most significant works of Iranian history and literature, the Ferdowsi *Shahnameh*, mentions Zaloglu Rustem as one of the heroes. Rustem, with his benevolence, valor, and heroism, appears as a mythical character. From Rustem's birth through his death, the *Shahnameh* contains many myths. Among

¹ Neslihan Konyalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, nneslihan.konyali@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9985-5225.

these myths is Rustem's valor, which includes slaying the white elephant, killing the dragon, battling witches, fighting giants (Erjeng, Akdev, Ekvan (Akvan) Giant), and fighting Afrasiyab, Isfendiyar, and Shegad. The focus of this article was Rustem's battle with the giants, which is one of the myths, and the iconographic solution of these clash scenes was explored with samples from various collections, the text-picture connection, the time the narrative was represented, and the iconographic change. These selected samples; are dated to the 14th century at the earliest and the 17th century at the latest. The Erjeng giant is the least featured in the illustrated Ferdowsi *Shahnameh* prepared between these centuries, whereas the Akdev and Ekvan giants are the most. Furthermore, while the scenes in which the clash with the giants mentioned in the *Shahnameh* text was analyzed; each myth was evaluated chronologically in its own right, taking the *Shahnameh's* order of events into consideration.

Keywords: *Ferdowsî Shahnâme, Zalölu Rustem, Mythology, Description, Iconography.*

1. GİRİŞ

Destanlar ve masallarda sıklıkla karşılaşılan “dev” kelimesinin genel olarak; Türk Dil Kurumu’nda, “*korkunç, çok iri ve olağanüstü güçlü masal yaratığı*” (<https://sozluk.gov.tr/TDK>), şeklinde tanımı yer almaktadır. Bununla birlikte, İran mitolojisinde, kötü Ehrimen’in yardımcıları olan yaratıklar ve doğada her türlü kötü varlıkları tanımlamak için de bu terim kullanılmaktadır (Lugal, 1967; 17-29). Mahmud Omidsalar’ın Encyclopaedia Iranica da yer alan açıklamasına göre, “*cin, peri, şeytan gibi kelimeler, dev kelimesi ile karıştırılmaktadır. Ayrıca Arapça’dan Farsça’ya cinleri çevirirken de “div” ya da “peri” olarak tanımlaması yer almaktadır.* (Omidsalar, 2011; 428). Aynı zamanda yazılı ve sözlü eserlerde devler anlatılırken, insanlardan farklı olarak tasvir edilirler. Bu tasvirler göre, uzun dişli, büyük kulaklı, siyah dudaklı, mavi gözlü, büyük pençeli ve kalın tüylerle kaplı büyük gövdelidirler. Genellikle siyah, beyaz ve farklı renklere sahip olabilirler. Ayrıca *Şehnâme’de* (Lugal, 1967) padişahları, orduları, komutanları, kaleleri ve şehirlerinin olduğu belirtmekle birlikte, pek çok özelliğinden de söz edilmektedir. Devlerin önemli özelliklerinden biri, kendinden istenilen her şeyin tersini yapmalarıdır. Diğer özellikleri ise, gündüz uyuyup, gece gezmeleridir. Ayrıca şekil değiştirme gibi özelliklere de sahip olan devler, istedikleri zaman insanlar, ejderhalar, aslanlar, yaban eşekleri gibi varlıklara dönüşebilirler (Omidsalar, 2011; 428-429).

11. yüzyılda Firdevsî tarafından kaleme alınan *Şehnâme’nin*, ilk minyatürlü nüshasının 14.yüzyıldan itibaren geldiği bilinmekle birlikte, muhtemelen İslâm öncesi ve Erken İslâm dönemlerinde de resimlenmiş olduğu düşünülmektedir. Ancak bu dönemlerde üretildiği düşünülen

resimli nüshaların büyük olasılıkla, Moğol istilası sonrasında kaybolduğu ve aniden 14.yüzyılda İran'ın Fars bölgesinde, bu nüshaların ortaya çıkması, Moğollara bir tepki olarak görülmektedir (İnal, 1995; 102). İran'ın ulusal destanı olarak, edebiyatı ve mitolojisinde önemli yere sahip olan *Şehnâme*, sadece İran'da değil, diğer coğrafyalarda da yaşayan hükümdar ve kitapseverler tarafından beğenilerek, yüzyıllar boyunca resimli nüshaları üretilmiştir.

Kitap resimlemeciliğinin temel özelliklerinden biri, resimlerin, uygulanacak metne bağlı olmasıdır. Ayrıca uygulanacak resimlerin ikonografik çözümü için de başvurulmuş temel kaynak metinler olmasına rağmen, bazı durumlarda metin ile resimler arasında bağlantı kurulmada metin yeterli olmayabilir. Bunun nedeni olarak, resimli nüshalarda yer alan minyatürlerin üretildiği dönemdeki nakkaşlar ve hamiler tarafından anlaşılabilen, ancak günümüzde yeteri kadar anlayamadığımız çeşitli imgeler içermesi gösterilmektedir. Bu imgelerin yanı sıra bazı anlatım biçimi ve belirli yerleşik, kalıplaşmış imgelerin de kullanılması nakkaşların en önemli kaynağı olarak gösterilmektedir (Bağcı, 1995; 35-45). Ayrıca resim-metin ilişkisi kurmada metnin yeterli olmamasının diğer nedeni olarak, yazma hazırlanırken metne geçmeden önce çift sayfa halinde hazırlanan ve takdim sayfası olduğu kabul edilen, çoğunlukla hükümdar ve çevresinin yer aldığı birden fazla konunun betimlendiği minyatürlerin de yazma içinde bulunması gösterilebilir. Bu tür resimlerin ikonografik incelemesi yapılırken daha önce yapılmış örneklerin bulunması, resmedilme nedenlerinin metinde yer almamasından dolayı tarihi, dini ve edebi yayınlardan konu ile ilgili kaynaklardan yararlanılarak tartışılması uygulanacak yöntem olarak görülmektedir (Tezcan Kaya, 2009; 453).

Resimli *Şehnâme* nüshaları oluşturulurken, resim-metin bağlantısı, hikâyenin hangi bölümünün tasvir edilmek istendiği, ikonografik düzenin yaklaşık olarak ortaya çıktığı zaman, bu düzenin zaman içindeki değişimi ve sürekliliği önemli özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, zaman içinde *Şehnâme* resimlemeciliğinde benzer konulu eserlerin resimleme programlarının kalıp olarak tekrarlandığı da görülmektedir (Tezcan Kaya, 2009; 453-454). Bununla birlikte, resimli üretilen eserlerin, üretildiği coğrafya ve üretim merkezlerinin, resim sanatı tarihi içinde nerede durduğu sorusuna da cevap bulunabilir (Tezcan Kaya, 2009; 455,457-458). Böylece, 14. ve 17. yüzyıllar arasına sınırlandırdığımız resimli *Şehnâme* nüshalarından seçilen Rüstem'in devlerle mücadele sahneleriyle ilgili bu çalışmanın hem bu soruya cevap vermesi hem de alanla ilgili yapılmış ya da yapılacak çalışmalara ışık tutması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte,

Rüstem'in devlerle mücadele sahnelerinin ikonografik değerlendirmesi, söz konusu yüzyıllar arasında üretilen resimli *Şehnâme* nüshalarının yer aldığı çeşitli koleksiyonlardan seçilen örnekler aracılığıyla yapılmıştır. Aynı zamanda bu çalışmada, *Şehnâme* ve resimli nüshaları ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar arasında hem edebi hem de ikonografik çalışmaların yer aldığı görülmüştür.²

² Firdevsî *Şehnâmesi* ile ilgili çalışmalar için bkz; N. Lugal (1967), *Firdevsî Şehnâmesi*, MEB. Yayınları, Ankara. M. S. Simpson, (2022) "Shahnâma", *Encyclopaedia Iranica*, Çevrimiçi Baskı. N. Yıldırım, (2020), *Firdevsî Zaloğlu Rüstem*, Kapı Yayınları, İstanbul. N. Yıldırım, (2018), İran Mitolojisi, Pinhan Yayıncılık, İstanbul. N. Yıldırım, (2008), "Rüstem-i Zal", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 35, TC. Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008. J. A. Boyle, (2022), "Ferdowsi", *Encyclopaedia Britannica*, Çevrimiçi Baskı. M. Casari, (2013), "The Conceits of Poetry: Firdausi's Shahnâma And the Discovery of Persian in Early Modern Europe" *The La Trobe Journal* 91. M. Kanar, (2010), "Şehnâme", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. A. Ateş, (1954), "Şehnâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında", *Belleten Dergisi*, C. 18, S. 70, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. Ayşe Cengiz, (2017), "Divan Şiirinde Destan Kahramanı Olarak Zaloğlu Rüstem", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi (MIKAD)*, 1/1. F. Abdullayeva – C. Melville, (2010), "Shahnâma: The Millennium of an Epic Masterpiece", *Iranian Studies*, 43/1, M. Omidsalar, (2011), "Div", *Encyclopaedia Iranica*, Çevrimiçibaskı. M. Kanar, (1966), "Firdevsî" *TDV. İslam Ansiklopedisi*, 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul. D. Khaleghi – Motlagh, "Firdowsi, Abu'l Qasem", *Encyclopaedia Iranica*, Çevrimiçi Baskı, Erişim Tarihi: 29/09/2022. B. Şişman – M. Kuzubaş, (2017), *Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul. Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, Vol. II, Cambridge At the University Press, 1956, 134-135. Firdevsî *Şehnâmesi* minyatürlü nüshalarının ikonografisi ile ilgili çalışmalar için bkz; G. İnal, (1995), *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara. S. Bağcı. – Filiz Çağman – Günsel Renda – Zeren Tanındı, (2006), *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul. G. İnal, (1970), "Topkapı Müzesi'ndeki Hazine 1509 No'lu Şehnâme'nin Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 3. G. Tezcan Kaya, (2009), "İslam Tasvir Sanatında İkonografik Çözümleme", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 183. G. Tezcan Kaya, (2017), "Firdevsî Şehnâmesi Resimlerinde Ejder Öldürme İkonografisi", *Filiz Çağman'a Armağan, Lale Organizasyon*, İstanbul. S. Bağcı, (1995), "Kitap Resimlemeciliğinin Kaynakları: Dolaşan İmgeler", *Anadolu Sanat Dergisi*, 3. M. L. Swietohowski, (1994), "The Metropolitan Museum of Art's Small Shahnâma", *Illustrated Poetry and Epic Images; Persian Painting of the 1330s and 1340s*, Ed. John P. O'Neill – Ellen Shultz, The Metropolitan Museum of Art, New York. S. Canby, (1993), *Persian Painting*, London. C. Adıyeke, (2006), "Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 486 Numaralı Firdevsî Şehnâmesi Minyatürleri", *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü. D. Aydın. (2019), "Şiraz Nakkaşaneleri ve Resimli Şehnâmeler", *(Yayımlanmamış Doktora Tezi)* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı. S. R. Konak – Mine Dilber, (2021), "New York Public Library-Spencer Coll. Turk MS. 1'de Saklanan Tercüme-i Şehnâme Adlı Eserin Osmanlı Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi",

2. FİRDEVSÎ ŞEHNÂMESİ ve ZALOĞLU RÜSTEM

İran edebiyatının destan geleneğinde en büyük şairi Ebu'l Kâsım-i Firdevsî, Tûs şehrinde H. 329/M. 940 yılında doğduğu düşünülmektedir (Yıldırım, 2018; 373). Bununla birlikte, Firdevsî'nin çocukluk ve eğitim hayatına dair de yeterli bilgilerin bulunmadığı, ancak bazı kaynaklarda, çocukken iyi bir eğitim gördüğü, Pehlevî dilini babasından ve Zerdüşť rahiplerden öğrendiği, ayrıca şiir yazabilecek kadar da Arapça bildiği geçmektedir.³ Ömrü yoksulluk içinde geçen Firdevsî, doğduğu Tûs şehrinde vefat etmiştir. Ölüm tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, bazı kaynaklar, 1020 ve 1025 yıllarında ölmüş olabileceğini belirtmektedir (Kantar, 1996; 126).

Fidevsî-i Tûsî'nin kaleme aldığı *Şehnâme* adlı eserin, tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Bununla birlikte, farklı nüshalarda, farklı tarihlere yer verilmesinden dolayı, kesin bir tarihlendirilmeye varılamamış, ancak eserin muhtemelen H.370-380/M.980-990 yazımına başlandığı, son şeklini H.480/M.1018 tarihinde aldığı düşünülmektedir (Ateş, 1954; 159-160; Kantar, 2010; 289). Ayrıca *Şehnâme'nin* son nüshanın tamamlama tarihi olarak, Firdevsî'nin belirttiğine göre, H. 400/M.1010 tarihini taşımaktadır (Lugal, 1967; 2). İran'ın tarihi, sultanları, kahramanları ve ordusunun tarihlerini anlatan *Şehnâme*, İslâm kültüründe halk ve saray çevresinde sevilen bir edebiyat klasiği arasına girmiştir. Edebiyat türünde mesnevi olarak kaleme alınan eser, sade bir üslûpla 60.000 beyit ve Pehlevî diliyle mesnevi şeklinde hazırlanmıştır.⁴ Kaynaklarda, Firdevsî'nin *Şehnâme*'yi Gazneli Sultan Mahmud'a sunduğu geçmektedir. Bununla birlikte, Doğu edebiyatında eserin sunulacağı kişiye

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14/1. Y. Turunğ. (2019), "Türk ve İslam Eserleri Müzesi 1984 Envanter Numaralı Firdevsî Şehnâmesi Minyatürleri", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı. S. Yurtsever. (2009), "Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 Numaralı Firdevsî Şehnâmesi Minyatürleri", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü. İ. B. Özliyen, (2019), "Gülistan Sarayı Müzesi Kütüphanesi (MS. 716) Baysungur Şehnâmesi Minyatürlerinin Resim Metin İlişkisi", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı.

³ Konu hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kantar, 1996; 125. Yıldırım, 2018; 373. Khaleghi Motlagh, 2022; Edward G. Browne, A Literary History of Persia, Vol. II, Cambridge At the University Press, 1956, 134-135.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ateş, 1974; Bağcı-Çağman-Renda-Tanımdı, 2019; Lugal, 1967; Kantar, 1966; Kantar, 2010; Tezcan Kaya 2017; Yıldırım, 2018.

övgü önemli bir gelenektir ve bu nedenle Firdevsî’de eserine başlamadan önce Gazneli Sultan Mahmud’a övgü içeren bölümü yazmıştır.⁵

Firdevsî *Şehnâme*’yi hazırlarken Avesta, Tevrat ve Kur’an-ı Kerim gibi dini metinleri örnek almıştır. Aynı zamanda, bu eseri ile eski İran tarihi ve kültürünü, milliyetçilik duygularıyla bir araya getirerek, İran halkını tekrar eski günlere döndürmeyi amaçlamıştır. Bu bakımdan *Şehnâme*, tarihsel konuların yanı sıra mitolojik ve kahramanlık hikâyelerine yer verilmesiyle, “*İran’ın Ulusal Destanı*” olarak anılmaya başlanılmıştır (İnal, 1995; 101). Ayrıca hükümdarlar ve mitolojik kahramanların güç ve zekâlarını en iyi biçimde kullanarak, karşılarına çıkan her türlü zorluğun üstesinden gelmelerinden dolayı, bu konu oldukça fazla beğenilmiş ve sadece İran coğrafyasında değil, diğer coğrafyalarda da hükümdarlar ve kitapseverler tarafından tarih boyunca tasvirleri ile birlikte tercüme yapılmıştır (Tezcan Kaya, 2017; 599).

Şehnâme ilk önce Allah’a övgü, evrenin, insanın ve diğer varlıkların yaradılışı gibi olayları anlatma ile başlamaktadır (İnal, 1995; 101). İran’ın ilk hükümdarından Sâsânîlere kadar tüm hükümdarların öykülerine yer veren beyitlerde (İnal, 1995; 101), Cemşid, Dahhâk, Gâve, Sam, Zal, yedi güç başaran Zaloğlu Rüstem, Turan ülkesinin sultanı Efrâsiyâb, Keykubad, Keykavus, Keyhüsrev, İsfendiyâr, Dara, Bahram Gur, Bahram Çubin gibi hükümdar ve kahramanların hikâyelerine yer verilmiştir (Kanar, 2010; 290; Yıldırım, 2018; 19). Ancak *Şehnâme*’de isimleri geçen kahramanlar arasında en ünlü ve adına en fazla rastlanılan kahraman Rüstem’dir. Rüstem, halk ile birlikte yaşamaktadır. Bu nedenle yaşadığı dönemin sonrasında hazırlanan tarihsel ve edebi eserlerde de adına çok fazla rastlanılmaktadır. Aynı zamanda, Rüstem’in adı cesaret ve yardımseverlik gibi sözcüklerle de anılmaya başlanılmıştır. Bu kahraman, sanata ve edebiyata ilham veren bir figür olarak da görülmektedir (Yıldırım, 2020; 16).

Rüstem’in adı ve lakapları ile ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilere göre, Rüstem sözcüğü “*reuze*” ve “*tehem*” kelimesinden oluşmaktadır. *Tehem*; *Şehnâme*’nin kaynaklarından olan Avesta ve eski Farsça’da “*Taxma*” şekliyle “cesur ve kahraman” anlamındadır. Bununla birlikte Rüstem kelimesi, lakabı olarak bilinen “uzun boylu, iri yapılı ve güçlü” anlamındaki “*Tehemten*” sözcüğüyle eş anlamlıdır (Yıldırım, 2020; 15). Efsâneye göre, altı yüz yıl yaşamış ve İran’da egemenlik sürmüş ünlü hükümdarlardan Keykubad, Keykavus ve Keyhüsrev dönemlerinde

⁵ Bu konu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şişman-Kuzubaş, 2017; 21; Kanar, 2010; 289; Casari, 2013; 121-122; Simpson 2022.

yaşamıştır. Akıl ile cesareti birleştirmesiyle ünlü kişiliğini elde eden Rüstem, Pehlevî Edebiyatı'nda ise "*Rostahm*" ve "*Rostethem*" şekliyle de bilinir. Aslında Rüstem, büyük İran Hanedanları'ndan Eşkâniler döneminde yaşamış ünlü komutan ve emirlerinden biri olarak tanınmakta ve yaptığı kahramanlıklar sayesinde mitolojik bir kahramana dönüşmektedir. Bununla birlikte, "*yedi yüz batman ağırlığındaki gürzü, çok güçlü kemendi, yıldırım hızındaki atı Rahş ve hiçbir darbeden etkilenmeyen zırhı*" Rüstem'e Fars kültürü ve edebiyatında ulusal bir kahraman ünvanı kazandırmıştır." (Yıldırım, 2020; 15-19-20). Ancak, Firdevsî Şehnâme'yi hazırlarken yararlandığı Avesta isimli eserde Rüstem adına rastlanmamaktadır. Bunun nedeni, Rüstem isminin, muhtemelen Sakalar gibi diğer devletlerin mitolojik kahramanları arasında yer alması olarak gösterilmektedir (Yıldırım, 2018; 250).

Rüstem; beyaz saçlı ve beyaz tenli Zal (Simurg'un verdiği isimle Destan) ile Rudabe'nin oğludur (Lugal, 1994; 286-325-418). Efsâneye göre, Rudabe, Rüstem'e hamileliği sırasında çok acı çekmiş. Çektiği acı yüzünden bayıldığı bir günde, Zal'ın aklına Simurg'un ona zor durumda yakması için verdiği kanadı gelir ve bunun üzerine Zal, Simurg'un verdiği kanadından bir parça yakar. Böylece birden hava kararır ve Simurg görünür. Simurg, Zal'a bir hançer ve birde iyi büyü yapabilen birini bulmasını söyler ve uçup gider. Ardından Simurg'un dediği gibi, Rudabe'nin karnı yarılarak çocuk alınır. Bunun üzerine Rudabe kendine gelince, acılardan kurtulduğu için çocuğa, "Kurtuldum" anlamına gelen Rüstem ismini koyar. Bir süre sonra Kabilistan ve Zabilistan'a haber verilerek, burada doğum nedeniyle şenlikler düzenlenir (Lugal, 1994; 451-456). Rüstem o kadar iri doğmuştur ki, bir günlük olduğu halde bir yaşında gibi görünmektedir. Bu iri çocuğa güçlü olması için, on dadı süt vermekte ve yemek yemeğe başlayınca beş kişinin yiyebileceği kadar da et ve ekme yemektir. Görünümü ile de atası Sam'a benzetilmektedir (Lugal, 1994; 457-461). Bir süre sonra, Rüstem'in başarıları üzerine babası Zal, ona yakışır güçlü bir at sahibi olmasını istemekteydi. Bunun üzerine, Rüstem Kabil'den getirilen çeşitli renklerde atlar arasından bir at seçer. Efsâneye göre bu at, "*göğsü aslan göğsü gibi, kulakları hançer gibi sivridir.*" Yanında da "*kara gözlü, kuyruğu öküz kuyruğu gibi dik, tırnakları çelik gibi ve vücudunda gül yaprakları gibi nakışların olduğu, fil gibi güçlü, dev gibi boylu poslu, aslan kadar cesur tasvir edilen bir tayı vardır.*" Çoban, bu atın sahibinin olduğu, ona Rüstem'in Rahş'ı denildiğini ve elini taydan çekmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Rüstem tayın annesiyle mücadeleden sonra Rahş'ı yakalar. Rahş'da Rüstem'e boyun eğer. Böylece, atı eyerler ve onun oldukça güçlü kuvvetli bir at olduğunu, hatta zırhını, tolgasını ve gürzünü taşıyacak kadar kuvvetli olduğunu anlar. O

günden sonra atına çok iyi bakar. Hatta göz değmemesi için her akşam çörekotu yakıp onu tütsüler. İnsanları hayrete düşüren muhteşem özelliklere sahip bu at, Rüstem'in ömrü kadar uzun yaşadığı söylenmektedir (Yıldırım, 2020; 23,55-56).

Yıldırım'a göre, "*Fars tasavvuf edebiyatında Rahş, yüksek tasavvufî düşünceler üretmede önemli bir araç olarak da görülmektedir.*" (Yıldırım, 2020; 23-24). Rüstem, atı Rahş ile birlikte birçok kahramanlık göstermiştir. Yaptığı kahramanlıklar arasında, ilk olarak daha çocuk yaşta beyaz fili öldürmesi, ardından, Rüstem uyurken atı Rahş'ın aslanı öldürmesi, ejderhayı öldürmesi, cadıyı öldürmesi, devler (Erjeng Dev, Akdev, Dev Ekvan (Akvan)) ile mücadelesi, Bijen'i kuyudan çıkarması, Efrâsiyâb ile mücadelesi, Aşkâbur ile mücadelesi, İskender ile mücadelesi gibi pek çok hikâye yer almaktadır (Lugal, 1994; Yıldırım, 2020). Böylece doğumundan itibaren ölümüne kadar durmaksızın pek çok kahramanlık gösteren Rüstem, bu özelliğiyle de Türk hükümdarlarını etkileyerek, yaşadıkları tüm kahramanlıklarda Rüstem'in adını anmaya başladıkları hazırlanan divan şiirlerinde, şairlerin Rüstem'i ele alış biçimlerinden anlaşılmaktadır (Cengiz, 2017; 34-35).

3- RÜSTEM'İN DEVLERLE MÜCADELESİ

*Şehnâme*ye göre, Keykavus'un tahta geçtiği dönemde, servet içinde altın tahtta oturur ve sürekli şenlikler düzenler. Ayrıca kendini Cemşid, Dahhak ve Keykubad'dan üstün görür. Kibir içinde olduğu bir gün huzuruna giren çalgıcı kılığındaki devin söylediği şarkı nedeniyle Mazenderan'a savaş açmak ister. Bu isteği çevresindekiler tarafından hoş karşılanmaz. Zal'dan yardım istemek için haber gönderirler. Zal, padişahla görüşmek için huzuruna gider, ancak Padişah onun öğütlerini dinlemez. Bir süre sonra padişah, Mazenderan'a savaş açar. Bu olayın haberini alan Mazenderan padişahı üzülerek devlerden yardım almak için Akdev'e haber gönderir. Akdev ile birlikte, Erjeng Keykavus'a savaş açarak, padişah ile birlikte yanındakileri de esir alır (Lugal, 1994; Yıldırım, 2020; 88-89). Bir süre sonra Keykavus, Zal'a esir alındığı haberini gönderir. Zal çok öfkelenir ve Rüstem'e ne yapması gerektiğini bildirerek yola çıkıp, Keykavus'u kurtarması ve devleri öldürüp Mazenderan padişahını yenmesi için gönderir. Rüstem hemen yola çıkar. Yol boyunca pek çok kahramanlık gösterir. Bunlar, ilk olarak uyuduğu sırada saldıran bir aslanı atı Rahş'ın öldürmesi ile başlar. Ardından ejderhayı öldürür ve cadılarla mücadele eder. Daha sonra yola çıkarak oldukça karanlık bir ülkeye varır. Burada dinlenmekteyken korucunun, atı Rahş hakkında söylediği sözlerle, Rüstem çok sinirlenir ve korucuya saldırır. Korucu ise, bu ülkede yaşayan Ulat adında bir pehlivana giderek şikâyetinde bulunur. Bunun üzerine Ulat,

Rüstem ile karşılaşınca aralarında mücadele yaşanır ve Rüstem Ulat'ı rehin alır. Ardından, Ulat'a “*eğer ona yardım ederse, ona Mazanderan'ı vereceğini söyler.*” Böylece Rüstem, Ulat'ın yardımıyla Keykavus'un tutulduğu hem de devlerden Erjeng, Akdev ve Ekvan'ın (Akvan) olduğu yeri öğrenir ve yanına Ulat'ı da alarak, devlerle olan mücadelesi için yola çıkar (Lugal, 1994; 74-133).

3.1. Rüstem'in Dev Erjeng ile Mücadelesi

Şehnâme'de Rüstem'in devlerle mücadele hikâyesinin birincisi devlerin komutanı Erjeng ile olanıdır. Hikâyeye göre, “Ulat'ın yol göstermesi ile, Rüstem sırtında kaplan derisi zırhı ve başında bir tolgasıyla, devlerin komutanı olan Erjeng'e savaş açmak için harekete geçer. Dev'in yaşadığı yere gelir ve şiddetli bir nara atınca bu sesi duyan dev, çadırından dışarı çıkarak Rüstem ile mücadeleye başlar. Ancak Rüstem, bir aslan gibi kafasından kulağından ve kollarından yakalayıp, devin başını keser. Ardından bu başı havaya kaldırıp diğer devlerin arasına fırlatır. Onun gücünü gören devler, evlerini ve çocuklarını bırakıp oradan kaçarlar. Böylece Rüstem burayı devlerden temizler ve Espiruz dağına dönüp Ulat'ı bağladığı yerden çözer. Ulat'ın yol göstermesiyle birlikte Keykavus'un yanına giderler. Bir süre konuştuktan sonra Keykavus, Rüstem'e Akdev'in, Erjeng'in ölümünü öğrenirse emeklerinin boşa gideceğini ve Rüstem'in hemen Akdev'in olduğu yere gitmesi gerektiğini söyler. Yedi dağı aştıktan sonra karşısına korkunç bir mağara çıkacağını ve yolunda devlerle dolu olduğunu anlatır. Bunun sonunda da bütün devlerin komutanı olan Akdev'in mağarasına ulaşacağını ekler. Ardından kendisinin ve yanındakilerin gözlerinin kör olduğunu, iyileşmeleri için ise, Akdev'in kanı ve ciğerinin getirilmesi gerektiğini söyleyerek, Rüstem'i diğer mücadelesi olan Akdev'in yanına gönderir.” (Lugal, 1994; Yıldırım, 2020; 88-90).

3.2. Rüstem'in Akdev ile Mücadelesi

Şehnâme'ye göre, “Rüstem'in devlerle olan mücadelesinin ikincisi, tüm devlerin komutanı ve dev ordusunun güvendiği tek dev olan Akdev'dir. Rüstem bu dev'i öldürmek için, Keykavus'un yanından ayrılır ve onun dediği gibi Ulat ile Rahş'ı yanına alarak yola çıkar. Burada Akdev'in kaldığı yeri bulur. Ancak mağaranın etrafının devlerle çevrilmiş olduğunu görür. Ulat'a Akdev'e nasıl saldırması gerektiğini sorar. Ulat'ın güneşin kızgın olduğu zamanda devlerin hepsinin uyuduğunu, gözcü olarak birkaç cadının beklediğini söylemesi üzerine, Rüstem o anı bekler ve zamanı gelince Ulat'ı bağladıktan sonra, mağara etrafındaki devlerin hepsini öldürüp Akdev'in kaldığı mağaraya doğru gider. Rüstem, buradaki mağaranın yanında cehennem gibi bir kuyunun olduğunu ve mağaranın

çok karanlık olduğundan dolayı devî göremediğinden bahseder. Ardından mağara kapısını bulup içeri girdiğinde, “*bilekleri ve tolgası demirden, boncuk renkli, aslan postlu, eni ve boyu yer yüzünü kaplayan acayip bir yaratığın*” uyduğunu görür. Hemen saldırmadan önce bağırarak devî uyandırır ve savaşmaya başlarlar. Rüstem’in kılıç darbesiyle bir eli ve bir ayağı kopan devî, uzun süren mücadeleden sonra, öldürüp ciğerini çıkarır. Hemen Keykavus’un yanına gider. Padişah ve diğer pehlivanlar Rüstem’in kahramanlığına övgüler yağdırırlar. Rüstem’in yanında getirdiği ciğeri ve kanı gözlerine sürer sürmez gözleri iyileşir. Bunun üzerine, bir hafta sürecek olan içkili ve çalgılı meclis kurularak eğlenirler” (Lugal, 1997; 142-151). Bu görevden sonra, Rüstem’in devler arasında daha fazla zorlayacak olan Ekvan (Akvan) dev ile mücadelesi başlamaktadır.

3.3. Rüstem’in Dev Ekvan (Akvan) ile Mücadelesi

Şehnâme’de yer alan Rüstem’in devlerle mücadele öyküsünün sonuncusu Ekvan (Akvan) Dev ile mücadelesidir. Bu efsâne, Keykavus’un tahtını Keyhüsrev’e bıraktığı yıllarda geçmektedir. *Şehnâme*’de yer alan efsâneye göre, “Keyhüsrev, gül bahçesinde ülkenin tüm büyüklerini toplayıp, gün boyu şarap içip eğlenirler. Sabah olunca Keyhüsrev’in yanına bir çoban gelir ve “*sürülere yelesi kesik deve benzeyen yabaneşeğinin*” musallat olduğunu, atların yelelerini keserek gittiğini söyler. Keyhüsrev bunun bir yabaneşeği olmadığını anlar. Aslında çobanın sürülerini otlattığı yerin Ekvan (Akvan) adlı bir devin yaşadığı yer olduğunu daha önce duymuştur. Bunun üzerine, yanındakilerle görüştüğünden sonra, bu devin hakkından gelebilecek tek pehlivanın Rüstem olduğunu anlar ve ona bir mektup yazar. Rüstem mektubu alır almaz, hemen saraya gider. Bir süre sonra devî aramak için yola çıkar ve devin görüldüğü yerde üç gün boyunca kalır. Dördüncü gün onu görür, fakat bu dev, “*dışı altın gibi parlak, içi ise pis yabaneşeği kılığına girmiş bir yaratıktır.*” Rüstem ona saldırıp hemen öldürmek yerine onu kementi ile yakalamayı ister. Ancak dev onu görünce gözden kaybolur. Bunun üzerine, Rüstem, onun zorla değil, hileyle yakalanması gerektiğini anlar. Böylece, Rüstem yorulur ve uyumak için suyun kenarına geçer ve uykuya dalar (Lugal, 1997; 281-297).

Ekvan (Akvan) Dev, Rüstem’in uyduğunu görünce, yattığı yeri toprağıyla birlikte kaldırır ve onu göklere kadar yükseltir. Rüstem uyanınca korkuya kapılır. Dev Rüstem’in bu halini görünce, ona şu soruyu sorar: “*Ey fil gövdeli! Söyle bakalım, şimdi seni nereye atmamı istersin? Dağlara mı, sulara mı? İnsanlardan uzak olan nereye düşmek istersin?*” (Lugal, 1995). Rüstem bu soru karşılığında bir hile düşünmesinin gerektiğini anlar ve bu devin tam tersini yapacağını bildiği için Ekvan’a, “*Çin bilginin dediği gibi onu suya atarsa, suya atılanların ruhlarının*

cennet yüzü görmeyeceğini söyler." (Lugal, 1995). Devden onu suya atmamasını ister. Dağlara atması için deve yalvarır. Ekvan (Akvan), Rüstem'in dediğinin tersini yaparak Rüstem'i denize atar. Rüstem suya düşer düşmez, timsahlarla mücadele ettikten sonra karaya çıkar ve hayatını felaketten kurtaran Tanrı'ya şükreder. Bunun üzerine Rüstem atı Rahş'ı aramak için dolaşırken atını bulur. Ancak diğer at sürüleri çobanı uyandırır. Çoban yanındaki atlıları çağırarak Rüstem'e saldırdıysa da içlerinden bazıları ölür, diğerleri ise kaçar. O sırada Efrâsiyâb'ın atlarını ziyarete gelmesi üzerine çoban, Rüstem'i ona şikâyet eder. Efrâsiyâb, Rüstem'e savaş açar, ancak savaş, Rüstem'in yenmesiyle sonuçlanır. Bir süre sonra, Ekvan Devi (Akvan) gördüğü çeşmenin başına tekrar gelen Rüstem, bu sırada devî yine görür. Bunun üzerine Ekvan Dev, Rüstem'e; *"hala savaştan bıkmadın mı? Biraz dinlen."* deyince, Rüstem, kementle devî yakalar ve gürzü ile de öldürür. Bu işin sonunda da Rüstem, zaferi başışlayan Tanrı'ya şükreder (Lugal, 1995; 281-297).

4. RESİMLİ ELYAZMALARINDA RÜSTEM'İN DEVLERLE MÜCADELE SAHNELERİNİN İKONOĞRAFİK DEĞERLENDİRMESİ

Rüstem'in devlerden Erjeng, Akdev ve Ekvan (Akvan) ile olan mücadelesinin canlandırıldığı sahneler incelenirken, *Şehnâme'de* geçen olay sırası göz önüne alınarak, her bir hikâye kendi içinde kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

4.1. Rüstem'in Erjeng ile Mücadele Sahneleri

Şehnâme metninin resimlenen bu bölümünün konusunu Rüstem'in Erjeng ile olan mücadele sahnesi oluşturmaktadır. Ancak, bu konu ile ilgili incelenen yazmalarda tasvirlerin oldukça az olması ya da hiç işlenmemiş olması sebebiyle, 15.yy. ve 17.yy'da üretilen iki resimli nüshada yer alan tasvirler değerlendirilmeye alınmıştır. Erjeng Dev'in ulaşılan ilk örneği, 1420-1440 tarihli, Bodleian Library MS. Ouseley Add. 176 numaraya kayıtlı nüshada yer almaktadır (Resim 1). Minyatür, üstte dört sütun on iki satır, altta dört sütun ikisi yedi, ikisi üçer satırdan oluşan metnin ortasına yerleştirilmiştir. Bu resimde bir ağacın sadece gövdesi betimlenmiş ve sağına Erjeng dev, soluna da Rüstem yerleştirilmiştir. Ayrıca, ağacın hemen dibinde, vazoya benzer bir objenin yer alması da dikkat çekmektedir. Figürler, renkli çiçek ve bitki öbekleriyle oluşturulan yeşil zeminde, dizleri üzerine çökmüş ve birbirlerine dönük bir halde tasvir edilmişlerdir. Rüstem elinde kılıcı ile Erjeng'e doğru hareket halindedir. Dev ise, bir kolunu Rüstem'e doğru uzatmakta ve gövdesi başka yöne dönük olmasına rağmen, başı ve eliyle Rüstem ile konuşur gibi tasvir edilmiştir. Minyatürde, Rüstem'in devî bulmak için Ulat'ın yardımıyla

yola çıktığı ve devî, “Mazenderan şehrinin kapısında yer alan ve kendinden her zaman seslerin yükseldiği ağacın yanında yakaladığı anın betimlendiği görülmektedir.” (Yıldırım, 2020; 87). Bununla birlikte, metinde geçen Rüstem’in devî bulmasına yardımcı olan Ulat ile atı Rahş tasvirlerine burada yer verilmemiştir.

Resim 1: Rüstem’in Erjeng ile Savaşı, Firdevsî *Şehnâme*si, 1420-40, Bodleian Library MS. Ouseley Add. 176, y.69a.

Kaynak: (<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/bcbfd832-086b-4874-80f8-87500e0de704/surfaces/58fb0c0f-0f84-46cd-af6c-07a2930ba03c>)

Bu mücadele sahnesinin ulaşılan son örneği ise, 1616-1620 tarihli ve New York Public Library Spencer Coll. Turk. MS. 1 numaraya kayıtlı, *Şehnâme Tercümesi* 'nde yer almaktadır (Resim 2). Minyatür, üstte dört sütun ve üçü sekiz biri on satır ile altta dört sütun ve ikisi yedi, biri dokuz, biri de on bir satırdan oluşan metnin arasına sağ taraftan çerçeve dışına taşırılmış olarak uygulanmıştır. Çerçeve dışına çıkma ile nakkaş, resmin alanlarını sınırlandırmadan devam ettiğini göstermek ve minyatüre hareket katmak istemektedir. Bu tasvir, iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, solda açık yeşil kayalıklar ve sağda mor kayalıklar ile birbirinden ayrılmaktadır. Birinci bölüm kompozisyonun solunda yer almakta ve aynı zamanda kompozisyonun merkezinde, Rüstem'in Erjeng'i öldürdüğü an tasvir edilmektedir. Bu alanda, Ulat olduğu düşünülen ve ağaca bağlı olamayan figür ile yanında Rahş yer almaktadır. Bunların arkasında da iki figür olayı izlemektedir. Sağdaki bölümde ise mor kayalıklar üzerinde bir ellerini kaldırmış, hareket halinde, korku ve öfke ile olayı izleyen devler görülmektedir. Aynı zamanda, bu iki kayalığın birleştiği yerde bir ağaç arkasında insan figürleri, tıpkı diğer figürler gibi olay anını izlemektedirler.

Resim 2: Rüstem'in Devlerden Erjeng ile Savaşı, *Şehnâme Tercümesi*, Şerif Amidi, 1616-20, İstanbul, The New York Public Library, Spencer Coll. Turk. MS. 1

Kaynak: (<https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e3-761b-a3d9-e040-e00a18064a99>)

4.2. Rüstem'in Akdev ile Mücadele Sahneleri

Şehnâme'nin en fazla resimlenen öykülerinden biri Rüstem'in Akdev ile mücadelesini gösteren tasvirlerdir. Bu bölümde incelenen minyatürler, Deutsche Staatsbibliothek, Ms. Orient Fol. 4255 (y. 39b), New York Metropolitan Art Museum, No. 1974.290.7, No. 69.74.7, No. 13.228.16 (y. 78a), No. 65.7.3, y. 125, No. 1975.192.25 (y. 131b), No. 1974.290.43 (y. 77b), Bodleian Library MS. Ouseley Add. 176 (y. 71a), The New York Public Library, Spencer Coll. Turk. MS. 1 (y. 22a) numaralara kayıtlı yazmalarda yer almaktadır. Ayrıca, bu konuyla ilgili resimler TSMK. H. 1515, TSMK. H. 1489, TSMK. H. 1507, TSMK. R. 1542, TSMK. H. 1508, TSMK. H. 1478, SBB. MS. Or. Fol. 4285 (Aydın, 2020), TIEM. Env. No. 1984 (Turunç, 2019) numaralara kayıtlı koleksiyonlarda da yer almaktadır. Ancak burada sadece resimlerine ulaşılan örnekler arasından seçilenler incelenmiştir. İncelenen tasvirlerin erken örnekleri arasında yer alan 1300-1330 tarihli, New York Metropolitan Art Museum, No. 69.74.7 numarada kayıtlı ve Bağdat'ta üretilen yazmadır. (Resim 3). Minyatür, üstte altı sütun ve dört satır ile altta altı sütun ve on beş satırdan oluşan metnin arasına yerleştirilmiş olup, Rüstem'in Akdev'i öldürdüğü ve ciğerini sökmeye başladığı an tasvir edilmiştir (Swietohowski, 1994; 89). Rüstem ve Akdev oldukça iri betimlenmişlerdir. Burada, Ulat ve Raḥş'da sahnenin sağ tarafında yer

almaktadır. Ayrıca, mağara tasvirinde metinde geçtiği gibi bir uygulama söz konusu değildir. Burada mağaranın renginin açık renk olduğu görülmektedir.

Resim 3: Rüstem'in Ak Devi Öldürmesi, *Firdevsî Şehnâme*, 1300-30, Bağdat, New York Metropolitan Art Museum, No. 69.74.7.

Kaynak: (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452632?sortBy=Relevance&>)

New York Metropolitan Müzesi No. 1974.290.7'de yer alan ve İsfahan'da 1330-1340 tarihleri arasında üretilmiş olan tasvir ise (Resim 4), üstte dört sütun ve iki satır ile altta dört sütun ve on altı satırdan oluşan metnin altına uygulanmıştır. Altın yıldız gökyüzü altında, renkli dağların yanında, Rüstem ile Akdev'in mücadeleye yeni başladığı, henüz devin kolu ve bacağı kesilmediği sahne canlandırılmıştır. Ayrıca Ulat tasvirine burada yer verilmemiştir. Olayın geçtiği mağaranın rengi de diğer örnekten farklı olarak siyah betimlenmiştir.

Resim 4: Rüstem'in Ak Devi Öldürmesi, *Firdevsî Şehnâme*, 1330-40, İsfahan, New York Metropolitan Art Museum, No. 1974.290.7, y. 51b

Kaynak: (<https://www.metmuseum.org/art/collection/Qasim+Firdausi&offset>)

Bir diğer erken örnek ise, 14.yüzyıla tarihlendirilen ve Deutsche Staatsbibliothek, Ms. Orient Fol. 4255 numaraya (y. 39b) (Resim 5) kayıtlı nüshada yer almaktadır. Minyatür üstte altı sütun ve on dokuz satır ile altta iki sütun ve iki sütun ve on bir satırdan oluşan metnin alt-orta kısmına yerleştirilmiştir. Metinde geçen olayın gündüz vakti olmasını vurgulamak amacıyla, gökyüzü mavi ve sarı bulutlar altında, gri ve pembe tepelerden oluşmaktadır. Bu tepelerde ağaç ve çiçek tasvirleri yer almaktadır. Metinde geçen Rüstem'in Akdev'in öldürüp ciğerini söktüğü an tasvir edilmiştir. Ayrıca metinde mücadelenin geçtiği yerin karanlık bir mağara olduğunu vurgulamak amacıyla, zemini siyah betimlenmiştir. Bununla birlikte, metinde anlatıldığı gibi Ulat'ın ağaca bağlı tasvirine de yer verilmiştir. Onun yanında da Rüstem'in atı Rahş yer alır.

Resim 5: Rüstem'in Akdev'i Öldürmesi, *Firdevsî Şehnâmesi*, 14. yy. Deutsche Staatsbibliothek, Ms. Orient Fol. 4255, y. 39b.

Kaynak: (<https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN630963312>)

Bodleian Library MS. Ouseley Add. 176'ya kayıtlı (y. 71a) diğer minyatür (Resim 6), 1420-1440 tarihlidir. Minyatür, üstte dört sütun ve ikisi altı, ikisi beş satır ile altta dört sütun ve üçü dokuz, biri on bir satırdan oluşan metnin hemen hemen ortasına yerleştirilmiştir. Bu tasvirde, Rüstem'in Akdev'in ciğerini henüz sökmediği, ancak kolu ve bacağına kesilmiş olmasından mücadelenin hala devam ettiği anın betimlendiği görülmektedir. Diğer nüshalardan farklı olarak burada mağara siyah yerine

gri boyanmıştır. Olayın geçtiği mağaranın yer aldığı kayalıklar, sanki ağaç dalları gibi kıvrımlı ve mavi renkle betimlenmiştir. Ayrıca, metinde geçen Rüstem'in atı Rahş tasviri burada yer almamaktadır. Çerçeve dışına çıkılması Ulat'ın Rüstem tarafından ağaca bağlandığı sahne ile gerçekleşmektedir.

Resim 6: Rüstem'in Ak Devi Öldürmesi, *Firdevsî Şehnâmesi*, 1420-40, Bodleian Library MS. Ouseley Add. 176, y. 71a.

Kaynak: (<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/bcbfd832>)

15.yüzyıla ait diğer örneklerle ulaşılamamakla birlikte, bu konu ile ilgili minyatürler, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.1489 (y.67b), H.1508 (y.92a), R.1542 (y.80a), H.1515, (y.69b), H.1478 (y.71b), H.1491 (y.96a), H.1507 (y.73b) numaralara kayıtlıdır. Derya Aydın'a göre, bu nüshalarda yer alan tasvirlerde, belirli bir ikonografik tema tercih edilerek, konu her nüshada aynı şekilde uygulanmıştır. Aynı zamanda burada konunun ele alınma şekli zamanla tekrar edilen bir kalıba dönüşmüştür. (Aydın, 2019; 155-156). Diğer örnek, 1439 tarihli ve Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 486 numaraya kayıtlı nüshada yer almakta ve bu konuyla ilgili Yüksek Lisans Tezi hazırlayan Çağdaş Adıyeke'ye göre, "minyatürün tam ortasında Rüstem'in Akdev'e (Beyaz Dev) saldırdığı an tasvir edilmiştir." (Adıyeke, 2006; 32). Yağmur Turunç tarafından incelenen ve Rüstem'in Akdev'i öldürme sahnesinin yer aldığı bir diğer nüsha ise, 1549 tarihli, Türk İslâm Eserleri Müzesi, Env. No. 1984 (y.87b) yer almaktadır. Yağmur Turunç'a göre, minyatür uygulaması şekli olarak diğer Akdev ile mücadele sahnelerine benzemektedir. Ancak burada, çerçeve dışına çıkılarak kalabalık bir kompozisyon düzeni

oluşturulmasıyla diğer tasvirlerden ayrılmaktadır. Bu tasvir, çeşitli hayvanlar, Rüstem'in öldürdüğü devler, yüzleri sağa dönük iki insan ile olup biteni gizlice izlemeye çalışan dev figürleri yer almaktadır.

İncelediğimiz diğer sahne ise, 1560-1580 tarihli nüshada ve New York Metropolitan Art Museum, No. 65.7.3'te (y. 125) yer almaktadır (Resim 7). Bu tasvir tam sayfa olup, metin çerçevenin sağ üst ve alt kısımda dörder sütun, ikisi bir, ikisi iki satır halinde uygulanmıştır. Resim, mavi gökyüzünün altında, üstten alta doğru kademeli olarak pembe, sarı, mavi renkte tepelerden oluşmaktadır. Bu tepelerde çerçeve dışına kadar taşan ağaçlar ve bu ağaçlar üzerinde devler yer almaktadır. Bu devler, o sırada Akdev'in mağarasının etrafında bulunan devlerdir ve Rüstem ile Akdev'in mücadelesini, kimi ağaç üzerinde, kimi de tepelerin ardından izlemektedirler. Tasvir, metinde geçen, Rüstem Akdev'in henüz bacağına kestiği ve mücadeleye devam ettiği anı betimlemektedir. Ayrıca olayın geçtiği yeri mağarayı vurgulamak amacıyla siyah bir zemin uygulanmıştır. Bununla birlikte, Rüstem'in arkasında Ulat ve onun yanında atı Rahş yer almaktadır. Rahş'in yanında metinde yer almayan bir atın da tasvir edildiği görülmektedir.

Resim 7: Rüstem'in Akdev'i Öldürmesi, *Firdevsî Şehnâme*, 1560-80, New York Metropolitan Art Museum, No. 65.7.3, y. 125

Kaynak: (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452668>)

1576 tarihli diğer bir örnek ise (Resim 8), tam sayfa olup, metin yer almamaktadır. Kompozisyon düzeni oldukça sade olan tasvirde, doğa betimlemesine ağırlık verilmiştir. Çerçeve dışına taşma, ağaç yapraklı dallar ve kayalığın bir kısmı ile sağlanmıştır. Mavi gökyüzü altında,

kayalıklar ve bu kayalıkların üzerinde ağaçların betimlendiği, minyatürün sağ köşesinde büyük bir ağaç yer almaktadır. Bu ağacın altında merkezde Rüstem ve Akdev'in mücadele ettiği an tasvir edilmiştir. Metinde olayın mağarada geçmesi nedeniyle siyah bir zeminde Rüstem ve Akdev mücadele etmektedirler. Shelia Canby, bu konu ile ilgili ifadesine göre: "Bu el yazması eserde yer alan konu, bilinmeyen bir *Şehnâme*'ye aittir. Nakkaş bu minyatüre iki kahramanı dahil ederek sahnenin etkisini arttırmıştır. Ayrıca rüzgârlı bulutlar, yükselen kayalar ve renkler ikincil işlev sağlamalarına rağmen, bu etkiyi güçlendirmektedir." (Canby, 1993; 91).

Resim 8: Rüstem'in Ak Devi Öldürmesi, *Firdevsî Şehnâmesi*, 1576, Safevi, Kazvin

Kaynak: Shelia Canby, Persian Painting, London 1993, s. 92.

Rüstem'in Akdev ile mücadelesinin yer aldığı diğer örnek, 1606-1607 tarihli ve The Metropolitan Art Museum No. 13.228.16 (y. 78a) (Resim 9) yaprağında yer almaktadır. Herat'ta üretildiği belirtilen yazmanın hattatının Muhammed İbn Molla mir al-Husâini al-Ustâdî olarak kaydedilmiştir. Resim, metnin sonuna eklenmiş olup, resmin köşesine bir sütun iki satır halinde bir beyit uygulanmıştır. Resim, altın yaldız gökyüzü altında, resmin ana merkezine yerleştirilen Rüstem ve Akdev tasvirlerinin siyah zeminli bir mağarada mücadele sahnelerinden oluşmaktadır. Bu tasvirde, Rüstem Akdev'in bacağına kestiği, ancak henüz metinde geçen kolunun da kesildiği anın gerçekleşmediği sahne canlandırılmıştır. Ayrıca olayın mağarada geçmesi sebebiyle, incelenen diğer örneklerde olduğu gibi, zemin siyah renkle belirtilmiştir. Rahş ve Ulat tasvirlerine yer verilmemiştir. Sadece bir ağaç tasviriyle çerçeve dışına çıkmıştır.

Resim 9: Rüstem'in Ak Dev ile Mücadelesi, Şehnâme, Herat, 1606-07, The Metropolitan Art Museum No. 13.228.16 y. 78a

Kaynak: (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446550>)

Bu konu hakkında bir diğer örnek ise, İstanbul'da Şerif Hamidi tarafından hazırlanan *Şehnâme Tercümesi*, 1616-1620 yılında The New York Public Library, Spencer Coll. Turk. MS. 1'e kayıtlı (y. 22a) (Resim 10) koleksiyonda yer almaktadır. Minyatür üstte dört sütun ve biri on bir, biri dokuz, ikisi de sekiz satır ile altta solda bir sütun ve iki satırdan oluşan metnin ortasına yerleştirilmiştir ve çerçevenin dışına Rüstem'in Akdev ile mağarada mücadele ettiği anın canlandırılmasıyla çıkılmıştır. Bu mücadele anı, yeşil bir tepede yer alan gri bir mağarada geçmektedir. Bu sahnede metinde geçen, Rüstem'in Akdev'in ciğerini çıkardığı an tasvir edilmiştir. Ayrıca tepelerde de devler ve insanlar yer almaktadır. Bunlar Rüstem ve devin mücadelesini izlemektedirler. Ulat ise, resmin ortasında büyük bir ağaca bağlı olarak tasvir edilmiştir. Bununla birlikte, metinde geçen, ancak diğer Akdev sahnelerinde yer almayan ve Rüstem'in mağara girişinde derin ve oldukça karanlık bir kuyu gördüğünü belirttiği, kuyu tasviri de mağara ile Ulat tasvirinin arasında, siyah renkli ve ince kıvrımlı bir şekilde kompozisyonun aşağısına kadar betimlenmiştir.

Resim 10: Rüstem'in Akdev'i Öldürmesi, *Şehnâme Tercümesi*, Şerif Amidi, 1616-20, İstanbul, The New York Public Library, Spencer Coll. Turk. MS. 1, y. 22a

Kaynak: <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e3-761c-a3d9-e040-e00a18064>.

Bu makalede incelenen Akdev ile ilgili sahnelerin son iki örneği ise, New York Metropolitan Art Museum'da bulunmaktadır. Bunlardan ilki No. 1975.192.25'ya kayıtlıdır (y. 131b) ve Mu'in Musavvir tarafından 1666-1667 tarihinde İsfahan'da tercüme edilmiştir (Resim 11). Minyatür, üstte dört sütun ve ikisi bir, ikisi üç satır ile altta dört sütun ve ikisi altı, ikisi dokuz satırdan oluşan metnin ortasına yerleştirilmiştir. Minyatürde, Mavi gökyüzünün altında pembe bir tepede yer alan siyah mağarada, Rüstem Akdev'in ciğerini çıkardığı an tasvir edilmiştir. Dağın arkasında ise, sağda büyük bir ağaca bağlı Ulat ve solda Raşş görülmektedir. Nakkaş, Ulat ve Raşş'ı asıl olaydan uzaklaştırmak ister şekilde, onları dağın arkasına yerleştirmiştir. Raşş'ın yanında da bir figür, olayı izlemektedir.

Resim 11: Rüstem'in Akdev'i Öldürmesi, *Şehnâme Tercümesi*, 1666-67, İsfahan, New York Metropolitan Art Museum, No. 1975.192.25, y. 131b

Kaynak:(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452766?sortBy=Relevance&mp:ft=Abu%271+Qasim+Firdausi&offset>)

Aynı müzede yer alan ikinci örnek ise, No. 1974.290.43 numarada (y. 77b) kayıtlı ve İsfahan'da tam tarihi belirtilmemiş ancak 17.yüzyılda tercüme edildiği düşünülen nüshada yer almaktadır (Resim 12), Burada yer alan tasvir, üstte dört sütun ve ikisi dört, biri beş, biri de yedi satır ile altta dört sütun ve ikisi üç, ikisi bir satırdan oluşan metnin ortasına yerleştirilmiştir. Minyatürde, altın yıldız gökyüzünün altında, gri bir tepede yer alan mağarada, Rüstem Akdev'in ciğerini çıkardığı an tasvir edilmiştir. Tasvir, çerçeve dışına sarı ve yeşil yapraklı ağaç dallarının çıkarılmasıyla oluşturulmuştur. Bu ağaca Ulat, Rüstem tarafından bağlanmış ve Ulat'ın Rüstem'i endişeyle izlediği görülmektedir. Bunun nedeni ise, Metinde geçtiği üzere, Akdev'in çok güçlü ve devlerin komutanı olması bakımından, Rüstem'in Akdev'i yenemeyeceğini, bu nedenle Rüstem'in ona vaad ettiği özgürlüğüne kavuşamayacağını düşündüğü anın tasviri olabilir.

Resim 12: Rüstem'in Akdev'i Öldürmesi, *Şehnâme Tercümesi*, 17.yy, Isfahan, New York Metropolitan Art Museum, No. 1974.290.43, y. 77b

Kaynak:(https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446546?sortBy=Relevance&mp:ft=Abu%271+Qasim+Firdausi&offset)

4.3. Rüstem'in Ekvan Dev ile Mücadele Sahneleri

Şehnâme'de devlerle olan mücadele öyküsünün sonucusudur. Akdev sahneleri gibi oldukça fazla tasvir edilmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen resimli örnekler, Deutsche Staatsbibliothek, Ms. Orient Fol. 4255, y. 109b, Bodleian Library MS. Ouseley Add. 176 (y. 70a), Dublin Chester Beatty Persian Collection Per. 127.95, The Metropolitan Art Museum No. 13.228.16 (y. 569b), No. 13.228.16 (y. 73a), No. 1974.290.43 (y. 158b), The New York Public Library, Sepencer Coll. Turk. MS. 1 (y. 61b-62a), koleksiyonlara kayıtlıdır. Ayrıca, TSMK. H. 1489, TSMK. H. 1507, TSMK. R. 1542, TSMK. H. 1508, TSMK. 1478 (Derya Aydın, 2019), TSMK. H. 1480, H. 1482, H. 1488, H. 1494, H. 1500, H. 1501, H. 1499, H. 1502, H. 1477 kayıtlı nüshalarda (Güner İnal, 1970; 208), Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa No. 422 (Serap Tuğba Yurtsever, 2019; 200), TİEM. Env. No. 1984 (Yağmur Turunç, 2019; 61), Gülistan Müzesi Kütüphanesi MS. 716 (Özliyen, 2019; 96-103), ve Aga Khan Museum AKM427, No. 2540, British Museum No. 1975.0523.04 numaralara kayıtlı nüshalarda da bu konu ile ilgili tasvirler yer almaktadır.

Araştırma kapsamında ele alınan örnekler içinde, Rüstem ile Ekvan devin mücadele sahnesinin görüldüğü en erken örnek, 14.yüzyılda Dublin Chester Beatty Persian Collection Per. 127.95 numarasına

kayıtlıdır (Resim 13). Minyatür, üstte altı sütun ve ikisi yirmi dokuz, dördü iki satır, altta altı sütun ve ikisi yirmi dokuz, dördü on beş satırdan oluşan metnin üstten iki satır altına yerleştirilmiştir. Altın yıldız gökyüzünün altında, Ekvan devin, Rüstem'in uyuduğu sırada, yattığı toprak ile birlikte kaldırdığı an tasvir edilmiştir. Ekvan dev, çiçek öbeklerinin yer aldığı zemin üzerinde gri renkte belirtilmiştir. Minyatürün köşesinde tasvir edilen suyun rengi siyahtır ve metinde belirtilen timsah tasvirlerine yer verilmemiştir. Devin hemen arkasında pembe renkli kayalıklar ile bir ağaç yer almaktadır. Ayrıca metinde de anlatıldığı gibi, Ulat ve Rahş'ın olay anında Rüstem'in yanında yer almadığı görülmektedir.

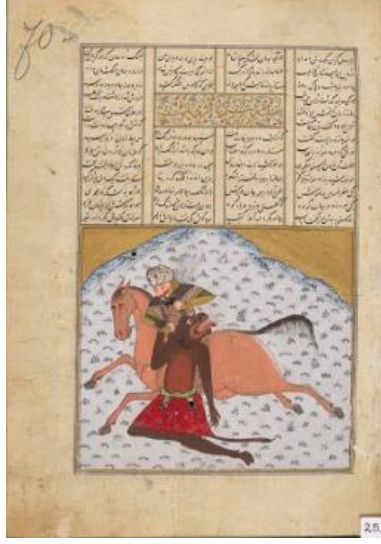
Resim 13: Rüstem'in Dev Ekvan'ı Mücadelesi, *Firdevsî Şehnâme*, 14.yy Deutsche Staatsbibliothek, Ms. Orient Fol. 4255, y. 109b.

Kaynak:(<https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN630963312>)

1420-1440 tarihli örnek ise, Bodleian Library MS. Ouseley Add. 176 numaraya kayıtlı nüshadır (Resim 14). Bu örnekte metin dört sütun ve on iki satır üstte, resim ise alt kısımda yer alır. Minyatür, altın yıldız gökyüzü altında, beyaz zemin üzerinde mavi küçük bitki öbeklerinin olduğu bir tepede, Rüstem'in atı üzerindeki Ekvan'ı öldürdüğü an tasvir edilmiştir. Atın duruşundan hareket halinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu tasvir, incelenen diğer Ekvan tasvirlerinden farklı ikonografik düzene sahip olmakla birlikte, diğer tasvirlerden Rüstem'in atı üzerindeki devi öldürme anının betimlenmesiyle ayrılmaktadır. Çünkü bu tasvirlerde genellikle Rüstem'in henüz uyanmadığı ya da uyandığı ve yüzünde şaşırması bir ifadeyle betimlendiği görülmektedir.

Resim 14: Rüstem'in Dev Ekvân'ı Öldürmesi, *Firdevsî Şehnâme*, 1420-40, Bodleian Library MS. Ouseley Add. 176, y. 70a

Kaynak: (<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/bcbfd832-086b-4874-80f8-87500e0de704/surfaces/af71eb3e-982b-4a1a-963f-8a9a3301ed6c>)

Bu yüzyıla ait diğer örnek ise, Dublin Chester Beatty Persian Collection Per. 127.95 numaraya kayıtlıdır (Resim 15). Şiraz'da 1449 tarihinde üretildiği belirtilmektedir. Minyatür üstte ve altta dörder satırdan oluşan metnin ortasında yer almaktadır. Ayrıca diğer nüshalardan farklı olarak dar uzun bir sayfa düzenine sahiptir. Minyatürde, Ekvân devin Rüstem'i yattığı yer ile birlikte havaya kaldırdığı anda, Rüstem'in uyandığı sahne tasvir edilmiştir. Resmin sol-alt köşesine yerleştirilen su tasviri, siyah renklidir ve içinde timsahın yanı sıra, metinde yer almayan ördek ile balık gibi deniz canlılarının tasvirlerine de yer verilmiştir. Dev'in bulunduğu zemin turuncu uygulanmıştır. Gökyüzü altın yıldız olarak betimlenirken, yine metinde geçmeyen kuş tasvirine yer verilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca devin arkasında kurumuş bir ağaç tasviri de dikkat çeken diğer ayrıntılar arasındadır.

Resim 15: Rüstem'in Dev Ekvan ile Mücadelesi, *Firdevsî Şehnâme*, 1449, Şiraz, Dublin Chester Beatty Persian Collection Per. 127.95.

Kaynak: (https://viewer.cbl.ie/viewer/image/Per_127_95/1/LOG_0000)

Derya Aydın bu konu ile ilgili çalışmasında, 15.yüzyıla ait Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesine kayıtlı örneklerde (H.1478, y.194a, H.1489, y.181b, H.1508, y.244a, R.1542, y.224a, H.1507, y.188b), Ekvan Dev'in Rüstem'i uyuduğu kaya ile birlikte havaya kaldırdığı anın görüldüğünü, ayrıca, buradaki tasvirler arasında bazı farklılıklar olmakla birlikte benzer bir ikonografinin uygulandığını ve bazı ekleme, çıkarma ya da yer değiştirme gibi farklılıkların da minyatürlerde yer aldığını belirtmektedir. (Aydın, 2019; 204). Bununla birlikte, Güner İnal tarafından incelenen Topkapı Müzesi H. 1509'da yer alan Ekvan dev sahnesinde de diğer Ekvan dev sahnelerinin çoğunda olduğu gibi, Rüstem yattığı yer ile birlikte havaya kaldırılmış olarak, henüz uyanmış şekilde tasvir edilmektedir. (İnal, 1970; 206-207). Rüstem'in Ekvan Dev'i suya atarken gösteren ve Yağmur Turunğ tarafından incelenen diğer minyatür, 1549 tarihli ve Türk İslâm Eserleri Müzesi, Env. No. 1984, y.216a'da kayıtlıdır. Tasvirde, altın yıldızlı arka planın solunda ağaç yer almakta ve ortasında, ince uzun pembe kayalıklarda hareket halinde ceylan ve aslan gibi hayvanlar betimlenmiştir. Minyatürün merkezinde ise, Rüstem'i yattığı yer ile birlikte havaya kaldırmış vaziyette tasvir edilen kırmızı renkli Ekvan Dev yer almaktadır. Burada zemin çiçek öbekleriyle betimlenmiştir. Rüstem'i suya atacağı yer ise, metinde geçtiği gibi, siyah renkli bir su içerisinde balık ve timsahlardan oluşmaktadır (Turunğ, 2019; 58). Ayrıca bu konu hakkında inceleme yapan Serap T. Yurtsever'e göre, 1565-1585 tarihli, Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa No. 422, y.253a'da kayıtlı Ekvan Dev'in Rüstem'i suya atmak için havaya

kaldırıldığı anın tasvir edildiği örnek de mevcuttur. Buradaki tasvirde, metinde anlatıldığı gibi Rüstem'in uyuduğu kaya ile birlikte kaldırdığı, ancak burada Rüstem'in henüz uyanmadığı an ve yine siyah renkli su betimlenmiştir (Yurtsever, 2009; 99). Herat'ta 1606-1607 tarihini taşıyan nüsha, Muhammed İbn Molla tarafından tercüme edilmiş ve The Metropolitan Art Museum No. 13. 228.16 numaraya kayıtlı olup, 76a (Resim 16) ve 78a (Resim 17) yaprağında yer almaktadır. 76a yaprağındaki minyatür, üstte dört sütun, ikisi altı, ikisi dört satır ile altta köşede iki sütun ve iki satırdan oluşan metnin ortasına yerleştirilmiştir. Bu tasvir, Turuncu gökyüzü altında mavi turuncu renkte işlenmiş tepeler ve onların arasına yerleştirilmiş ağaç tasvirlerinden meydana gelmektedir. Ağaç tasvirinin dalları metnin üzerinden çerçeve dışına çıkmaktadır. Ayrıca, resim Rüstem'in Ekvan'ı kementi ile yakaladığı anı betimlemektedir. Atın şaha kalkmış olmasından da metinde geçen Rüstem'in Ekvan'ı çekerken zorlandığı an görülmektedir. Açık kahverengi betimlenen Ekvan Dev'in yüzündeki korku açıkça görülmektedir. Aynı nüshada yer alan 78a yaprağındaki minyatür ise, üstte dört sütun ve biri sekiz, ikisi altı, bir dört satır ile altta iki sütun ve iki satırdan oluşan metnin arasına yerleştirilmiş olup, altın yıldız gökyüzü altında mavi-yeşil renkli tepeler ve yeşil bitki örtüsünün üzerinde, Rüstem'in Ekvan Dev'i kement ile kendine doğru çektiği an betimlenmiştir.

Resim 16-17: Rüstem'in Ekvan Dev ile Mücadelesi, *Firdevsî Şehnâme*, 1606-07, The Metropolitan Art Museum No. 13.228.16 y. 76a – 78a

Kaynak: (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446550>)

Şerif Amidi tarafından 1616-1620 tarihi arasında İstanbul'da çevirisi yapılan ve The New York Public Library, Sepencer Coll. Turk.

MS. 1, 61a ve 62b yapraklarına kayıtlı nüshada yer almaktadır (Resim 18-19). İncelenen örneklerden 61a yaprağında (Resim 18) yer alan tasvir, üstte dört sütun ve biri dokuz, üçü yedi satır ile altta sadece köşelere yerleştirilen birer sütun ve birer satırdan oluşan metnin hemen hemen altına yerleştirilmiştir. Minyatür, altın yaldız gökyüzü altında, kahverengi ve mavi tepeler ile ağaç sırası ve bu tepenin üzerinde atının üzerinde Rüstem ve siyah renkli dev Ekvan'dan oluşmaktadır. Ayrıca figürlerin altında da mavi tepeler ve üzerinde ağaçların devam ettiği görülmektedir. Minyatür, Rüstem'in kementi ile Ekvan'ı yakaladığı anı betimlemektedir. Bununla birlikte tepenin ardında iki devin bu mücadeleyi endişeli izledikleri görülmektedir. Atın hareketlerinden de bu mücadelenin oldukça zor geçtiği anlaşılmaktadır. Diğer nüshalarda yer alan Ekvan Dev tasvirlerinden farklı olarak burada Dev siyah betimlenmiştir. 62b yaprağına (Resim 19) ait tasvir ise, üstte bir sütun, iki satır ve altta dört sütun, üçü yedi, biri dokuz satırdan oluşan metnin hemen hemen başında yer almaktadır. Bu tasvir, diğer örneklerden farklı olarak Ekvan'ın Rüstem'i gökyüzüne kadar çıkardığı an betimlenmiştir. Ancak henüz Dev'in Rüstem'i suya atmadığı ve Rüstem'in de henüz uyanmamış olduğu görülür. Altta dört sıra metnin üzerine gelecek şekilde, açık yeşil ve ağaçlı tepelere yer verildiği görülmektedir. Bu tasvirde derinlik, resmin alt tarafından üste doğru kompozisyonun dikey ekseninde yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Konak ve Dilber, 2021; 194).

Resim 18-19: Rüstem'in Ekvan Dev ile Mücadelesi, Şehnâme Tercümesi, Şerif Amidi, 1616-20, İstanbul, The New York Public Library, Sepencer Coll. Turk. MS. 1, y. 61a–62b

Kaynak: (<https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e3-75e2-a3d9-e040-e00a18064>)

Rüstem'in Ekvan dev ile olan mücadele sahnesine ait bir diğer örnek, 1660'lı yıllarda Mu'in Musavvir tarafından muhtemelen Isfahan'da tercüme edilen *Şehnâme* nüshasında yer almaktadır. Bu nüsha, New York Metropolitan Art Museum, No. 1974.290.43 numaraya kayıtlıdır (Resim 20). Minyatür, birbirinden ayrı dört sütun üstte, dört sütun alta yerleştirilmiş metnin hemen hemen ortasına uygulanmıştır. Bu tasvir, mavi gökyüzü altında, mor bir tepe ve siyah zeminden oluşmaktadır. Yerde seyrek yerleştirilen bitki öbekleri bulunmaktadır. Minyatürde, metinde geçen Ekvan'ın Rüstem'i uyuduğu yer ile birlikte kaldırdığı an tasvir edilmiş olup, Rüstem'in henüz uyanmadığı görülmektedir. Diğer Ekvan dev tasvirlerinden farklı olarak, dev turuncu renkli ve oldukça iri betimlenmiştir. Ayrıca burada su tasvirine de yer verilmemiştir.

Resim 20: Rüstem'in Ekvan Dev ile Mücadelesi, 1660'lar, *Şehnâme Tercümesi*, New York Metropolitan Art Museum, No. 1974.290.43, y. 158b.

Kaynak:(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452668>)

5. SONUÇ

Şehnâmede yer alan efsâneye göre Rüstem, Keykubad, Keykavus ve Keyhüsrev dönemlerinde yaşamış, gücü ve zekâsı ile öne çıkan bir kahramandır. Rüstem'in Mazenderan padişahının Erjeng, Akdev ve Ekvan devden yardım alarak Keykubad'ı esir alması üzerine başlayan devlerle mücadelesi, Keyhüsrev zamanına kadar sürmüştür. Yaşadığı bu mücadelelerin başlamasından önce Ulat isimli bir pehlivan ile karşılaşması sonucunda onunla mücadele ederek, onu esir almış ve eğer kendisine yardım ederse, ona Mazenderan'ı vereceğini söylemiş. Ulat'ın bunu kabul etmesi üzerine birlikte yola çıkmışlar. Ancak Rüstem, Ulat'a güvenmediği

için onu her seferinde ağaca bağlayarak devler ile mücadele etmiş. Ayrıca bu mücadele anlarında, Rüstem'in yanında onun kadar kahramanlığıyla ün yapmış olan atı Rahş'da yer almaktaydı. Bunun üzerine, Rüstem, Rahş ve Ulat birlikte çıktığı bu yolda pek çok olayla karşılaşmış ve sonunda tüm devleri öldürerek hem Keykubad'ı hem de Mazenderan'ı devlerden kurtarmıştır. Böylece *Şehnâme'nin* mitolojik kahramanı Rüstem'in efsânelerle dolu yaşamı ve özellikle devlerle olan mücadele sahneleri, zaman içinde üretilen tüm *Şehnâmelerde* büyük bir beğeni ile resmedilmiştir.

Bu makalede incelenen *Şehnâme* nüshaları 14.-17.yüzyıllar arasında üretilmiş olup, içlerinden Rüstem'in devlerle mücadele sahneleri değerlendirilmiştir. Sahneler arasında en az tasvir edilenin Erjeng, en fazla tasvir edilenin ise Akdev ve Ekvân (Akvan) olduğu görülmüştür. Devlerin az ya da çok tasvir edilmişlerinin nedeni olarak, metinde de geçen Rüstem'in ilk dev Erjeng'i kolay yakalaması ve diğer devleri ise, çok fazla mücadele ettikten sonra yakalaması düşünülebilir. Bu resimlerin ikonografik çözümlenmesi yapılırken Necatî Lugal'ın çevirdiği *Şehnâme* esas olarak alınmıştır. Söz konusu mücadele sahnelerinin gerçekleşmesi sırasında Rüstem'in devleri öldürürken kılıç kullanarak, kol ve bacaklarını kesmesinin yanı sıra başlarını gövdelerinden ayırması, İran mitolojisinde var olan bir inanışın tasvirlerle yansıması olarak gösterilebilir (Tezcan Kaya, 2017; Yıldırım, 2018). Ayrıca metinde geçmesine rağmen bu mücadele sahnelerinde erken dönemden itibaren bazı minyatürlerde Ulat ve Rahş tasviri yer alırken, bazı sahnelerde de Ulat ya da Rahş tasvirine yer verilmediği görülmüştür. Örneğin; 14.yüzyılda Bağdat'ta üretilen bir kopyada Rahş ve Ulat'a yer verilirken, aynı yüzyılda İsfahan'da üretilen yaprakta Ulat tasvirine yer verilmemiş, sadece Rahş figürü tasvir edilmiştir. Bununla birlikte, erken dönemden itibaren metne bağlı uygulama söz konusu olmuş, ancak geç dönemlere doğru bazı örneklerde, kompozisyonun çerçeve dışına taşırılması ile nakkaşın uyguladığı alanı sınırlandırmadan vurgulamak istediğini ve bu özellikle de olayın kesilmeden devam etmesi ve minyatüre hareket kazandırılmasını amaçladığı görülmektedir (Resim 1,6,14,15).

Güner İnal tarafından, 14.yüzyılın sonlarına doğru nakkaşlar, daha önce etkilendikleri Çin ruloları ve yabancı etkileri uygulamaktan vazgeçerek, renkli ve ince işlenmiş minyatürleri uygulamaya başladıkları ifade edilmektedir (Resim 5,13) (İnal, 1995; 110). Bu yüzyıldan sonra resimlenen sahnelerde ise, aynı anın canlandırılmasına rağmen kompozisyona farklı figürlerin girdiği ve doğa betimlemesi ile renklerin yavaş yavaş değişmeye başladığı görülmüştür. Ayrıca, 17.yüzyılda yer

alan tasvirlerde, ikonografik düzenin aynı kalmasına rağmen, beğenilerin değişmeye başladığı (Resim. 8-11), bununla birlikte, üretilen resimli nüshalarda genellikle tek sayfa olarak ya da metnin az sayıda eklendiği, figürlerin boyutlarında büyüme ve figürlerin etrafında ince konturlara yer verildiği görülmektedir. Aynı zamanda, figürlerin hareketleri, duruşları ve ifadelerinin değişmesi ile nakkaşların farklı bir kompozisyon şemasını uygulamak istemekteyler. Bu uygulama ile nakkaşlar, figürlere hacim ve duygu kazandırmayı amaçlamışlardır. Bu mücadele sahneleri ile birlikte, Ulat ve olayı izleyen figürlerin başlarında kıvrımlı, abartılı bir çizgi ile belirtilen sarıklara yer verilmesi, 17.yüzyılda *Rızâ-yı Abbâsî* ile birlikte ortaya çıkan en önemli yeniliklerdendir (Resim. 1,8) (İnal, 1995; 168-169). Bu makalede incelenen resimli Şehnâme örneklerinde, devlerin yaşadığı yerin metinde geçtiği şekliyle, ağaç yanı, mağara ya da su kenarında tasvir edildiği görülmektedir. Ancak su tasvirlerinde metinde timsah figürünün geçmesine rağmen, resimlerin birinde su boş tasvir edilirken (Resim. 13), diğerinde ise, timsah figürünün yanı sıra, çeşitli deniz canlıları da yer almaktadır (Resim. 15). Aynı zamanda seçilen bu örneklerde, erken dönemlerde olayın film şeridi gibi yerleştirildiği görülürken, geç dönemlere bakıldığında, kompozisyonun yukarı doğru bölümlendiği, figürlerin boyutlarında küçülme ve incelmeye ile birlikte, arka planda doğa tasvirleri, insan, dev ve çeşitli hayvan tasvirlerine yer verildiği görülmektedir. (Resim. 2,7,8,10-12,16-20).

Sonuç olarak, İstanbul, Herat, Bağdat, Isfahan, Kazvin'de üretilmiş örnekler üzerinden 14.-17.yüzyıllar arasına sınırlandırdığımız *Şehnâme* örnekleri incelendiğinde, minyatürlere eklenen bazı detaylar haricinde, metin-resim ilişkisinin sağlandığı görülmektedir. Araştırma kapsamında incelenen, bu merkezlerde üretilen resimli örnekler, en erkeni 1300'lü yıllarda, en geç ise 1600'lü yıllarda karşılaşılmaktadır. 1300'lü yıllarda Bağdat ve Isfahan'da (Resim. 3-4) üretilen örneklerde Rüstem'in Akdev'i öldürdüğü anı konu almasına rağmen, Bağdat'ta üretilen tasvirde Ulat ve Rahş figürlerine de yer verilirken, Isfahan'da üretilen örnekte ise, sadece Rahş tasviri yer almakla birlikte, figürler kompozisyonu kaplayacak büyüklükte uygulandığı, ancak ilerleyen süreçte figürlerin boyutlarının küçülmeye başladığı görülmektedir. Ayrıca incelenen 15.yüzyıl Şiraz (Resim. 15), 16.yüzyıl Kazvin (Resim. 8), 17.yüzyıl Herat (Resim. 9) ve 17.yüzyıl İstanbul'da (Resim. 2,9,18-19) üretilen minyatürlerde de Ulat veya Rahş figürlerine yer verilmemiştir. Aynı zamanda, 15.yüzyılda Şiraz'da üretilen minyatür, diğer merkezlerden farklı bir sayfa düzenine sahip olup, dar-uzun şekilde uygulandığı, Rüstem ile Ekvân dev haricinde, kuşların, çeşitli deniz yaratıklarının da minyatüre dahil edildiği görülmektedir. (Resim. 15) 16. yüzyılda Kazvin'de üretilen tam sayfa

minyatürde, diğerlerinden farklı olarak, Akdev'in renginin beyaz yerine gri renkte tasvir edildiği, ayrıca dilimli yapraklı, neredeyse sayfayı kaplayacak boyutta ağacın ve beyaz bulutların işlenmesiyle de doğa betimlemesinin daha fazla ön planda tutulduğu görülmektedir. Aynı zamanda çerçeve dışına da bu doğa tasviriyle çıkılmaktadır. 17.yüzyılda İsfahan'da üretilen minyatürlerde ise (Resim. 12), Rüstem ve Akdev'in yanı sıra Ulat figürü ile çeşitli hayvanların eklendiği, hemen hemen sayfayı kaplayacak büyüklükte ağaç tasviri yer almakla birlikte, yine 17.yüzyılda Herat'ta üretilen minyatürde (Resim. 9), olayın geçtiği mağaranın etrafında bir ağaç dışında, gökyüzü ya da başka tasvirlerle yer verilmemiştir. Ayrıca 17.yüzyıla tarihlendirilen ve Osmanlı döneminde İstanbul'da üretilen minyatürlerde ise (Resim. 2,10), olayın geçtiği anın aynı olmasına rağmen, Rüstem ve dev figürlerinin dışında, tasvire birçok insan ve devlerinde katıldığı, ayrıca figürlerin giysilerinin de değiştiği, başlıkların sarıklara dönüştüğü görülmüştür. Böylece nakkaş genellikle metne bağlı kalmış, ama üretildiği merkezin tipik özelliklerini de resmin içine katmayı ihmal etmemiştir.

KAYNAKÇA

Abdullayeva F. – Charles Melville, (2010), “Shahnâme: The Millennium of an Epic Masterpiece”, *Iranian Studies*, 43 (1).

Adıyeye, Ç. (2006), “Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 486 Numaralı Firdevsî Şehnâmesi Minyatürleri”, (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Ateş, A. (1954), “Şahname'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında”, *Belleter Dergisi*, 18 (70), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara. 159-168.

Aydın, D. (2019), “Şiraz Nakkaşaneleri ve Resimli Şehnâmeler”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, (*Yayımlanmamış Doktora Tezi*), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.

Bağcı, S., (1995), “Kitap Resimciliğinin Kaynakları: Dolaşan İmgeler”, *Anadolu Sanat Dergisi*, 3, 1995, 35.

Bağcı, S. – Filiz Çağman – Günsel Renda – Zeren Tanındı, (2006), *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Boyle, J. A. (2022, Temmuz 3), “Ferdowsi”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Ferdowsi>.

Browne, E. G. (1956), *A Literary History of Persia*, Vol. II, Cambridge At The University Press.

Canby, S. R. (1993), *Persian Painting*, London.

Casari, M. (2013), “The Conceits of Poetry: Firdausi’s *Shahnama* And The Discovery of Persian in Early Modern Europe” *The La Trobe Journal* 91, 121.

Cengiz, A. (2017), “Divan Şiirinde Destan Kahramanı Olarak Zaloğlu Rüstem”, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 33-43.

İnal, G. (1970), “Topkapı Müzesi’ndeki Hazine 1509 No’lu Şehnâme’nin Minyatürleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 3, 197-220.

İnal, G. (1995), *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Kanar, M. (2010), “Şehnâme” *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 289 – 290.

Kanar, M. (1996), “Fırdevsî” *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.125-127.

Konak, R. & Dilber M. (2021), “New York Public Library-Sepencer Coll. Turk Ms. 1’de Saklanan Tercürme-i Şehnâme Adlı Eserin Osmanlı Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi” *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), Uşak, 184-207.

Lugal, N. (1994), *Fırdevsî Şehnâme*, MEB. Yayınları, İstanbul.

Motlagh Khaleghi D. (2022), “Firdowsi, Abu’l Qasem”, *Encyclopaedia Iranica*, Çevrimiçi Baskı, Erişim Tarihi: 29/09/2022 (<https://iranicaonline.org/articles/ferdowsi-i>)

Swietohowski, M. L. (1994), “The Metropolitan Museum of Art’s Small *Shahnama*”, *Illustrated Poetry and Epic Images; Persian Painting of the 1330s and 1340s*. John P. O’Neill & Ellen Shultz (Eds). (ss. 67-127). The Metropolitan Museum of Art New York.

Omidşalar, M. (2011), “Div”, *Encyclopaedia Iranica*, 7 (4), 428-431, Erişim: 15.09.2022. <https://www.iranicaonline.org/articles/div>.

Özliyen, İ. B. (2019), “Gülistan Sarayı Müzesi Kütüphanesi (MS. 716) Baysungur Şehnâmesi Minyatürlerinin Resim Metin İlişkisi”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı.

Simpson, M. S. (2022), "Shahnama" *Encyclopaedia Iranica*, Çevrimiçi Baskı, <https://www.britannica.com/biography/Ferdowsi>, (Erişim Tarihi: 03/07/2022).

Tezcan Kaya, G. (2009), "İslâm Tasvir Sanatında İkonografik Çözümleme", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 183, 452-453.

Tezcan Kaya, G. (2017), "Firdevsî Şehnâmesi Resimlerinde Ejder Öldürme İkonografisi", *Filiz Çağman'a Armağan*, Lale Organizasyon, 599-610.

Turunğ, Y. (2019), "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi 1984 Envanter Numaralı Firdevsî Şehnâmesi Minyatürleri" (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı.

Yıldırım, N. (2008), "Rüstem-i Zal", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, 35, TC. Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 294-295.

Yıldırım, N. (2018), *İran Mitolojisi*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

Yıldırım, N. (2020), *Firdevsî, Zaloğlu Rüstem*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Yurtsever, S. (2009), "Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 422 Numaralı Firdevsî Şehnâmesi Minyatürleri", (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Çevrimiçi Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/TDK>.